

ОБНОВА СПОМЕНИЧКОГ НАСЛЕЂА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

На простору Косова и Метохије, упркос свему, очувано је богато културно и споменичко наслеђе које указује на постојање историјске и духовне вертикале српског народа на овим просторима. Поред великог броја историјских грађевина српске средњовековне државе, које обележавају врхунац византијске архитектуре свога доба очувани су и историјски споменици других етничких група тако да се с правом може речи да је Косово и Метохија мултикултурна територија више него иједна у југоисточној Европи.

Бројни историјски догађаји, немири, ратови, буне, сеобе и мноштво појединачних људских судбина као да је на овим просторима кристализовано некако лагано и оваплочено у мноштву културних слојева видљивим на сваком кораку. Они као да говоре да се историја на овим просторима понавља у неком невидљивим циклусима, концентричним круговима који у својим епицентрима зраче неком невидљивом енергијом која људску деструкцију смењује стваралаштвом и културним напредком. У тој непрестаној борби добра и зла крије се стваралачка и духовна енергија једног народа који упркос свему остаје и опстаје на овим просторима љубоморно чувајући своје наслеђе и културу.

Судбина бројних историјских грађевина као да је невидљивим нитима везана за судбину српског народа на Косову и Метохији. Одмах након ослобођења ове територије од турске окупације 1912. год., балканских и првог светског рата већина хришћанских споменика била је порушена или су затечени остаци рушевина. Многе хришћанске богомоље након дуге турске окупације затечене су као исламске и биле су претворене у џамије. Упркос свему, духовна обнова српског народа била је праћена и великом обновом његовог културног и историјског наслеђа. У периоду између два светска рата као и након другог светског рата обновљени су многи споменици културе. Са великим ентузијазмом стручњаци службе заштите прионули су мукотрпном послу да овим немим сведоцима протеклих времена врате њихове аутентичне историјске, уметничке и цивилизацијске вредности по којима су и сврстани у групу споменичког наслеђа који припадају свеколиком човечанству. Њихове аутентичне вредности препознате су као део свеопште европске културе јединствене по томе што су успеле да помире архитектуру православне Византије и католичке романике односно да помире два аутентична цивилизацијска круга.

У периоду од 1945-1999. год. служба заштите регистровала је на територији Косова и Метохије 372 споменика културе. (57 археолошка места, 23 градске целине, 55 споменика станбене архитектуре, 15 споменика јавне архитектуре, 160 споменика верске архитектуре, 12 споменика војне архитектуре, 3 привредне односно 10 инжињерске грађевине и 37 споменика меморијалне архитектуре). Бригу о очувању и заштити културне баштине била је поверена служби заштите на Косову и Метохији. Служба заштите на територији Косова и Метохије била интегрални део јединственог система заштите у Републици Србије и њу су сачињавали Покрајински завод за заштиту споменика културе - Приштина, Регионални завод за заштиту споменика културе – Призрен и Градски завод за заштиту споменика културе у Приштини.

Након повлачења српских безбедносних снага са простора Косова и Метохије, 10. јуна 1999. год. брига о очувању културног наслеђа препуштена је међународној заједници односно УНМИК администрацији. Подсетимо да је у сукобима југословенских безбедоносних снага са припадницима Ослободилачке војске Косова у периоду од 1997 до 1999. год. порушено три џамије и четрнајест станбених кула Албанаца регистрованих као споменици културе и срушен велики број минарета на џамијама које нису регистроване као споменици културе.

Рушење православних хришћанских споменика културе након доласка снага КФОР-а и у присуству многих међународних организација било је много веће и разорније. Уништавање културне баштине на Косову и Метохији имало је етнички и верски карактер и део је свеукупне стратегије албанских националиста и шовиниста а касније и терориста о спровођењу плана Призренске албанске лиге (1878. год.) и стварању независне државе Косово на територији држава у региону (Македонија, Црна Гора, Грчка) а пре свега територије српске државе. Ово говори да је над српском народом и његовом баштином на територији Косова и Метохије извршен злочин и културни геноцид и то над онм баштином која сведочи о настанку његове државности.

У периоду од 10. јуна 2002. год. до августа 2002. год. порушено је 107 верских грађевина од тога 52 регистрованих, заштићених и категорисаних споменика културе и 55 верских грађевина које нису регистровани али који имају велики значај за српски народ на Косово и Метохији као и Српску Православну Цркву.

У таласу насиља марта 2004. год. порушено је 19 споменика културе (5 споменика културе прве категорије и 14 споменика треће категорије) и 15 верских грађевина. Укупно 34 споменика културе и верских грађевина. У периоду 1999-2004. год. порушено је 57 споменика културе (20 споменика прве категорије и 37 споменика треће категорије) и 84 верских грађевина. Није забележено да се на једној релативно малој територији, у присуству мировних снага под патронатом Уједињених нација, систематски руше споменици културе, бришу трагови постојања једног народа и његове културе и затиру корени државности народа чија су људска и верска права, на почетку трећег миленијума, најугроженија на тлу Европе.

Европске институције и УНЕСКО као да су тек тада схватиле сву погубност ригидне политике коју на Косову и Метохији спроводи УНМИК, КФОР и привремене косовске институције. Маја 2004. год организована је друга мисија УНЕСКО-а која је објавила свој извештај о угрожености културног наслеђа на Косову и Метохији.

Савет Европе је у периоду јуни-август 2004. год. организовао своју мисију у којој су поред стручњака из Велике Британије и Грчке учествовали и наши стручњаци као и представници привремених косовских институција. Савет Европе је објавио извештај у коме је дата процена причињене штете односно процена потребних средства за обнову споменика културе и верских грађевина страдалих у мартовском погрому 2004. год., предлог хитних интервентних мера односно, краткорочних и дугорочних мера на заштити и обнови споменика и верских грађевина.

Средином 2004. год. потписан је Меморандум о обнови порушених споменика и верских грађевина. Урађени су тендери који су као први корак у обнови предвидели интервентне мере заштите порушених и тешко оштећених споменика културе и верских грађевина. Међутим, услед несугласица потписника Меморандума започети процес

обнове је био прекинут. Почетком 2005. год. потписан је "Меморандум о разумевању и општим принципима обнове српских православних цркава, културно-историјских грађевина и осталих верских грађевина оштећених током мартовских немира 2004. год." који је у име Српске православне цркве потписао Његова Светост Патријарх српски Г-ин Павле и Астрит Харачи у име Министарства културе, омладине и спорта привремене косовске владе. Меморандум је изазвао различите реакције у нашој јавности. Био је жестоко критикован најчешће од оних који су учествовали на његовој припреми и изради током 2004. године. Неоспорно да је подршка СПЦ-ве и Светог Синода била додатни импулс за почетак обнове порушених и оштећених споменика културе и верских грађевина страдалих током мартовских немира 2004. год.

На основу потписаног Меморандума основана је петочлана Комисија за спровођење обнове. Комисијом руководи Г-ђица Ема Кармајкл, стручњак из Велике Британије именована од стране Савета Европе. У рад Комисије учествују: представник СПЦ-ве Милан Цатић, представник Министарства културе Владе Републике Србије и Републичког завода за заштиту споменика културе – Београд Зоран Гарић, представник Министарства за културу омладину и спорт привремене косовске владе Осман Гојани и представник Института за заштиту споменика културе Косова Нијазим Халити.

Именујући свог члана у рад Комисије Министарство културе Владе Републике Србије, Републички завод за заштиту споменика културе и Координациони центар за Косово и Метохију дали су пуни допринос раду Комисије. Потписник ових редова је у раду Комисије заступао следеће ставове:

- да се споменици културе и верски објекти који имају статус заштићеног добра морају посматрати као јединствена целина (црква, конаци, економски објекти, гробља, инфраструктура и др.) са прецизно утврђеним стањем и предложеним мерама заштите (укључујући и препоруке мисије СЕ у оној мери у којој оне данас осликавају реално стање споменика);

- да се за сваки споменик културе и верски објекат који има статус заштићеног добра мора израдити потребна техничка документација (у складу са Законом о културним добрима РС и на начин који је прописао СЕ) која, поред нацрта, треба да садржи и технички опис са предмером радова;

- спровођење и реализација програма треба да се предвиди у више фаза сходно обиму предвиђених средствима, односно поједине фазе и приоритети морају се прилагодити динамици приливу потребних средстава;

- да српска служба заштите (Канцаларија за очување културне баштине у Лепосавићу и остали заводи у Републици) треба да буде носилац активности на изради потребне пројектне и тендерске документације;

- да се обнова споменика културе и верских објеката који немају статус заштићених културних добара мора бити утемељена на принципима заштите и потреба СПЦ.

Одговорност у реализацији свих фаза обнове подједнако су преузели Српска православна црква и Министарство културе, који су уједно именовали своје представнике у Комисији. Све предузете мере и активности биле су међусобно усаглашене тако да су "српски представници" у Комисији деловали као тим са јасним, усаглашеним и јединственим ставовима.

Сви споменици и верска места били су груписани у три целине. Њих је повезивало значај споменика, претрпљена штета, сличност и обим предвиђених радова. Предвиђена је обнова споменика у више фаза. Првом фазом обнове (2005) предвиђено је спровођење

хитних - интервентних мере заштите, потребна допунских истраживања, израда потребне техничке и друге документације и сам рад на обнови споменика и верских места.

Прва група од 11 локалитета односно споменика културе и верских места за које је расписан тендер за хитне-интервентне обухватила је следеће споменике културе и верске грађевине: цркве Св.Николе у Косовом Пољу, Св.Арханђела Михајла у Обилић, Св.Флора и Лавра у Липљану, Ваведења Пресвете Богородици у Липљану, Св.Петке у Доњој Шипашници, Св.Петке у Витини, Св.Илије у Бистражину, Успења Богородице у Ђаковици, Св.Лазара у Пишкотама код Ђаковици, Св. Ђорђа (саборна) у Призрену и Св.Николе у Приштини.

Друга група од 19 локалитета односно споменика културе и верских места за које је расписан тендер за хитне-интервентне мере заштите обухватила је следеће споменике културе и верске грађевине: Црква Богородице Љевишке, Св.Спаса у Призрену, Св.Николе Тутића, Св.Недеље, Св. Ђорђа Руновића у Призрену, манастир Девич, цркве Ваведења Пресвете Богородице у Белом Пољу, Св.Саве у Косовској Митровици, Св.Илије у Вучитрну, Св.Андреје у Подујеву, Успења Богородице у Софтовићима, Св.Јована Претече у Пећи, Св.Петра и Павла у Истоку, Св.Цара Уроша у Урошевцу, Св.Петра и Павла у Талиновцу, Св.Илије у Варошу, Св.Арханђела Михајла у Штимљ, капела и градско гробље у Урошевцу и конак – трпезатија у порти цркве Св.Недеље у Брњици

Планирани радови односили су се на ограђивање локалитета – црквене порте, застакљивању прозора и уградњу нових врата, израду заштитних конструкција, чишћење и одвајање делова грађевина из шута и др.

Друга фаза обнове, која је спроведена у периоду 2006.-2008. обухватила је следеће локалитете на којима су извођени радови на обнови следећих споменика културе и верских грађевина:

1. Црква Богородице Љевишке у Призрену
2. Манастир Девич
3. Црква Св.Ђорђа (саборна) у Призрену
4. Црква Св.Ђорђа Руновића у Призрену
5. Црква Св.Николе Тутића у Призрену
6. Црква Св.Недеље у Призрену
7. Владичански двор (програма ЕАР)
8. Чика симина зграда у комплексу Богословије у Призрену (програма ЕАР)
9. Црква Ваведења Пресвете Богородице у Ђаковици
10. Црква Ваведења Пресвете Богородице у Белом Пољу
11. Црква Св.Јована Претече у Пећи
12. Црква Св.Петра и Павла у Истоку
13. Црква Св.Илије у Вучитрну
14. Црква Св.Николе у Приштини
15. Црква Св.Андреје у Подујеву

На тешко оштећеном живопису и зидном сликарству споменика и верских грађевина оштећеним и страдалим у пожару током мартовских немира 2004. год. спроведена сутеренска истраживања у циљу прикупљања потребних података неопходних за даља истраживања, израде потребне документације и елабората, предлогу хитних - интервентних мера заштите и радова на комплетној обнови, конзервацији и рестаурацији живописа и зидног сликарства. Мисија је организована у

периоду од 21-26. новембра 2005. год. на предлог Канцеларије за очување културне баштине у Лепосавићу који је прихватила Комисија за спровођење обнове.

Мисију су сачињавали експерти за конзервацију зидног сликарства : Кирјакос Траханелис и Ваиос Ганитис (Министарство културе Грчке) – представници Савета Европе, Драган Станојевић, Алекса Јеликић, (Републички завод за заштиту споменика културе) Филип Горгиев и Влада Трајковић (Канцеларија за очување културне баштине у Лепосавићу) – представници Министарство културе Владе Републике Србије и Џавид Љокај представник привремених косовских институција.

Теренска истраживања обухватила су следеће радове:

- прикупљање делова живописа обијених са фресака, зидног сликарства или отпалих као последица високе температуре и продора влаге, нумерисати, описати, фотографисати и депоновати на сигурно место,
- спровођење основних конзерваторско-рестаураторска испитивања у циљу утврђивања најугроженијих површина,
- утврђивање и спровођење мера превентивне заштите, (само оне које су могуће током рада на терену),
- утврђивање стања бојеног слоја, насталих оштећења , постојаности боја и утицаја високих температура, слоја чађи и прашине,
- превентивна заштитити потклубчених површина фрески и површине којима прети опасност од обрушавања и трајног уништења фластерима од газе и целулозним лепком узорковање свих карактеристичних места ради обраде и каснијег лабораторијског истраживања,
- пробе чишћења – уклањање слоја чађи и других примеса са површина фресака и зидног сликарства и извести пробе фиксирања нестабилног бојеног слоја,
- праћење свих карактеристићних фаза рада – фотографисањем, видео записом и израдом потребне пратеће документације,
- прикупљање података ради планирања даљих истраживања, конзерваторско-рестаураторских пројеката односно пројеката и програма обнове и презентације живописа и зидног сликарства.

Општи је закључак свих учесника у процесу обнове оштећених споменика културе и верских грађевина током мартовских немира 2004. год да је Комисија за спровођење обнове радила добро и савесно. Као посебну вредност рада Комисије оцењен је заједнички рад српских и албанских стручњака у свим фазама овог веома дугог и сложеног процеса. Све одлуке Комисија је донела једногласно. Вођена је стручна расправа око свих проблема али она никада нису прелазила у политичку дискусију. И на терену постојала је веома добра комуникација између српских и албанских стручњака који су обављали послове надзора као и са представницима компанија који су изводили уговорене радове.

Обнова споменика културе и верских грађевина није сама по себи циљ. Она је у интерактивном односу са процесом повратка прогнаног српског становништва на Косову и Метохији. Обнову цркава и манастира у градитељском смислу треба да прати духовну и материјалну обнову српског народа. Враћање верских објеката својој основној намени и стварање хуманијих услова за живот и рад братства и сестринства односно монаштва и свештенства Српске Православне Цркве су вредности које се морају остварити јер су оне део свеопштег цивилизацијског процеса. Напори за стварање мултиетичког и мукти-културалног друштва на Косову и Метохији у светлу глобалних европских процеса значе пре свега залагање за поштовање елементарних људских и религијских права, права на

слободу кретања, слободу стваралашта и право на живот достојан човеку на почетку трећег миленијума. Циљ заштите, очувања и обнове културне баштине на Косову и Метохији је, да поштујући европске стандарде, обнови културну баштину на Косову и Метохији и да је преда будућим генерацијама у стању у каквом је била пре оружаних сукоба.

Косово и Метохија је колевка српске државе. Њена прошлост, садашњост и будућност идентификује се са њеним изворним културним наслеђем. Борба за очување права Србије " да пуним суверенитетом буде баштиник себи својствених културних вредности које су плод целе њене историје" (Ванкуверска декларација УН, 1976) је уједно и борба за очување суверенитета и државности на Косову и Метохији.

Лепосавић, 02.05.2008. год.

дипл.инж.арх. Зоран Гарић